

PREDLOG ČEZ

Na zunaj čisto preprost predlog s tožilnikom, vendar krije v svojih zvezah in zlasti v razvoju mnogo zanimivih pogledov v snovanje jezika. SP 1950 in slovnica 1956 ga opredeljujeta enako, toda oba ga v rabi utesnjujeta v primeri s preteklostjo in prepovedujeta nekatere zveze kot germanizme, čeprav so izrazito ljudske. Zato se mi zdi vredno in potrebno premisliti, ali se siromaku le ne godi krivica. Ne lastim si še dokončne sodbe, opiram se predvsem na današnji jezikovni čut, po katerem še živijo stare zveze v rabi tega predloga. Navsezadnje je vendarle res, da je za razvoj jezika ta edini odločilen.

Že na zunaj je siromak čez preživel hude čase. Čeprav so ga v 16. stoletju očetje našega knjižnega jezika pisali skoraj samo *zhes* in je tak pognal korenine v našem pisanem jeziku v treh stoletjih pisanja, so mu etimologi in slovanofili v staroslovenski vnemi v prejšnjem stoletju vcepili *-r-*. Kopitar in Vodnik poznata v slovnici samo čez. Metelko pa omenja poleg te oblike tudi dolensko *črez*, ki pa da se zmeraj redkeje sliši, a postavlja (str. 143) obliko čez na prvo mesto, čeprav v berilih (str. 276 in 283) uporablja samo čez; Janežič je 1854 posnel v slovnici Metelka ter postavil »črez in čez«, 1863 pa čez (*črez*); Sket je 1889 spet zamenjal obliki črez (*čez*), 1894 pa vpeljal v slovnico samo črez, kar je potrdil tudi Pleteršnik in je ostalo v slovnici v veljavi do zadnje izdaje 1911. Kljub temu pa se oblika črez nikoli ni mogla uveljaviti v splošni pisavi. Levec je v pravopis sprejel »črez, čez« (1899) in mladi Breznik, ki si je tedaj v ljubljanskem bogoslovju brusil jezikoslovne kremplje ob Levčevi knjigi, je s krepko črto obliki obrnil ter postavil čez na prvo mesto, ob robu pa napisal: »Se ni nikoli udomačila kakor ne šče, *nikdor* itd. Tako hudo še nihče ni začel arhaizirati!!« Ko je čez deset let kot izšolan slavist pisal Razvoj novejše slovenske pisave in Levčev Pravopis, se je že zelo unesel in priznal Levcu pogum, da se je uprl Pleteršniku in obliki črez dodal tudi čez (DS 1914, 237). In kakor je tedaj še z naslodo navajal Stritarjeve zabavljice na račun črez, je deset let kasneje v Slovenskem pravopisu (1920) storil prav kakor Levec: na prvo mesto je postavil črez in dostavil »in čez«. Šele v SP 1935 je bila za knjižno rabo dokončno uveljavljena spet samo oblika čez.

V času, ko so siromaku krojili pisno podobo, se je premaknil čut za njegovo vezalno in pomensko področje, ne da bi se bili tega prav zavedali. V teku stoletja smo prišli do mejá, ki jih slovnica 1956 (str. 269) označuje takole: »kaže neko razdaljo ali višino, ki jo dejanje premeri« v prostoru ali času. Ostra ta opredelitev ni. Če bi jo skušal zaostriti, bi rekel, da čez kaže predvsem na pot ali gibanje preko česa, bodi v kraju, času ali meri. Tudi pri tem predlogu drži Miklošičeva domneva, da predložne zveze na *-zə* pomenijo premikanje, gibanje. Glavno pri tem pa je, da imamo pri čez v mislih to, da kaj črto, ploskev ali prostor res *pre-stopi*. Zato *pot čez gozd* pomeni nekaj drugega kakor *pot skozi gozd*; prvi izraz ima v mislih pot, ki gre preko gozda, in nič drugega, ne glede na to, ali je pot obdana z drevjem ali ne, medtem ko drugi izraz meri predvsem na pot, ki je obrasla z gostim in visokim drevjem, da greš res »skozi« gozd, ulico. Tudi ptiča vodi pot čez gozd, čeprav nikoli skozi gozd, marveč nad gozdom, ker je važno le to, da gozd preleti od enega kraja do drugega. Predlog čez izraža torej samo to, da pot gre preko prostora,

ki mu pravimo gozd, ne glede na to, v kakšnem krajevnem razmerju je sicer do tega prostora. Če pravim *most čez vodo*, nisem še ničesar povedal o višini ali vrsti mostu; zato ni nikakega nasprotja, če rečem: *visoko nad vodó se boči most čez vódo*. Stvarno je sicer velika razlika med izrazoma *vod je šel čezenj in senca je švignila čezenj*, toda čez pomeni v obeh primerih isto.

Pomensko so si izrazi *čez cesto je skočila miška in cesto je preskočila miška* skoraj enaki. Medsebojno razmerje čez v predložni vlogi in *pre-* v predponskem prislovnem določanju glagolov je zelo zanimivo in nam pojasni, zakaj Miklošič čez sploh ni vzel med redne predloge, prav kakor ni vzel *brez*. Medtem ko drugi predlogi enako strežejo samostalniku in kot prefiksi glagolu, imamo vloge tu deljene: *pre-* je samo predpona, čez pa samo ločen predlog, oba pa skoraj v enakem pomenu: *stopiti čez mejo — prestopiti mejo, seči čez mero — preseči mero, spati čez noč — prespati noč, plavati čez reko — preplavati reko* itd. Od tod je torej jasno, da gre zmeraj za neko uperjenost pri gibanju čez kako stvar, po kateri se vprašujemo *s kam?*, ne *s kje?*.

V stvarnem pogledu so popolnoma domače in najbolj rabljene krajevne zveze, kakor: *iti čez most, pot, vodo, travnik, goro, hrib, breg, polje, hišo, vas* itd.; *ptič leti čez hišo, vas, gozd, tudi oblak, toča gre čez pokrajino, vas, vrtove*, kadar se pomika preko kakega prostora in hočemo to povedati. Pri vsem tem nas ne zanima višina, marveč pomikanje preko česa ne glede na druga razmerja do prostora. Tako se nam pri natančnejšem opazovanju pokaže, da čez — prav kakor brez — ne meri na medsebojno razmerje stvari, marveč mnogo bolj določa glagolsko dejanje, da ima torej pomensko mnogo prislovnega značaja in se dejansko tudi še uporablja v čisti prislovni obliki: *pa je lè prišel čez*. V taki krajevni zvezi ga uporabljamo tudi v primerih, kakor: *šel je čez Jesenice na Koroško, čez Italijo na Francosko* za tranzitno pot. Nekaterim tako izražanje ni po volji, češ da ne gremo »čez«, marveč skozi kak kraj. Tu spet pozabljamo na pravo vlogo čez, ki zaznamuje samo prehod ne glede na način, ali je bilo to po tleh, visoko, nizko, po zraku, z vlakom itd. Predlog *skozi* zaznamuje tudi način poti, skozi ulice, med hišami, torej res določeneje kakor čez; za tega je kraj samo črta, točka, ki jo je kdo prestopil. Včasih so na vso moč smešili izražanje: *gledati čez okno*, češ da je to nemogoče. Seveda je nekaj drugega *gledati skoz okno*; to delam zlasti tedaj, kadar je okno zaprto; če pa imamo v mislih, da nam je okno predvsem spodnji del okenskega okvira (sloneti na oknu, sloneti čez okno), potem je prav smiselno, če rečemo: *ne glej čez okno*, ker pomeni to nagibati se in sklanjati preko spodnje okenske meje. Prepovedano torej ni gledanje skoz okno, pač pa gledanje čez okno, n. pr. na vlakih, koder imamo zdaj napise: Ne nagiblji se skoz okno (kroz prozor!).

Razen nekaterih posebnih primerov, koder se je kdo posebej zaletel v zvezo s čez, so sicer krajevne zveze ostale najbolj v rabi in najmanj prizadete v zadnjih časih. Tudi pri izrazih, kakor *objeti koga čez pas, prerezati kaj čez pol ipd.*, imamo v mislih predvsem krajevno pot preko česa (pasu, polovice ipd.); *narediti križ čez kaj* (papir, spis, knjigo, podoba, načrte, delo itd.) ima isti stvarni pomen kakor *prekrižati kaj*. Voda stopi čez breg in se razlije čez plan, zato nam naslov *Čez plan* dobro zaznamuje mladostno prekipevajočo moč.

Od kraja je podoba prenesena najprej na čas, saj ga pogosto merimo s krajevnimi in dolžinskimi merami, prav kakor krajevno razdaljo s časovno mero. Če torej rečem *čez sedem let* vse prav pride, imam pred očmi prestop meje. Pri izrazu *čez teden je v mestu*, le v nedeljo prihaja domov, imamo prav tako v mislih pot od začetka do konca tedna, ki jo prebije vsakokrat v mestu

in prestopi in nastopi vsako nedeljo; res pa je, da nam je tu v mislih tudi zdržno trajanje njegovega bivanja v mestu ves teden. Zato je razumljivo, da je tudi v časovni zvezi čez ostal dosti neprizadet in se še krepko uporablja.

Tudi za mero je kaj razumljiva uporaba čez v omenjenem pomenu, saj stopi čez mejo, mero, naj že bo kakršna koli. Trdna je še zveza čez *glavo komu zrasti*, pri čemer imamo pred očmi tisto mejo, kjer sta glavi v enaki višini, kadar kdo prestopi to črto, mi zraste čez glavo. Ta predstava je nekoliko drugačna kakor v *imeti dela čez glavo*, ker tu mislimo bolj na prostor kakor na mejo v višino, da me torej zaliva kakor voda, kadar mi stopi čez glavo — ne le v navpični, marveč tudi vodoravni smeri. V zvezah, kakor čez *vse rad imeti*, pa meri predstava zlasti na prestop črte, ki določa mero; to si radi predstavljamo zlasti v višino, zato je v teh primerih čez opešal pred zmeraj močnejšim *nad* v knjižnem jeziku. Tako smo dobili celo prislovni izraz *nadvse*, kakršnega čez *vse* ni nikoli razvil, najbrž zato ne, ker je toliko določnejši v predstavi, da sta oba sestavna dela pomensko ostala dosledno v jezikovni zavesti in smo ju torej dosledno pisali narazen; pri novi zvezi tega občutka ni bilo, zato je lahko nastal kalk *nadvse*. Mojster Prešeren še dosledno piše: *de bi jo čez vse pohvalil, reče mu besede take* (Turjaška Rozamunda); enako v Krstu: *jim je bila vera čez vse draga*. Tudi danes je taka raba še živa, tudi v knjižnem jeziku, zlasti v reklih *danes ga imaš pa čez mero* (seveda vina).

Najhuje pa je čez prizadet v tistih zvezah, koder ima nekakšen protivni pomen. SP 1950 in slovnica 1956 priznavata tu le še ostanke starih zvez v reklih, kakor *reči komu kaj čez čast*, *zavračata pa zveze*, kakor *tožiti čez kaj*, kamor sodijo še: *govoriti, reči, godrnjati, mrmrati, zabavljati* itd. *čez kaj, koga*. Kaj pravzaprav pove ta čez? Natančno isto kakor krajevni ali časovni, le da je tu področje miselnega značaja. Če koga tarejo in mučijo razmere, stopi njegova nevolja čez rob potrpežljivosti in se razlije čez razmere bodi kot tožba, jeza, godrnjanje, zabavljanje kakor voda čez polje ob deževju. Zato po enaki metafori godrnja, mrmra, govori in zabavlja čez razmere. — Čast je gotovo človekova najbolj osebna last, omejena z zelo občutljivo mejo; če kdo to mejo prestopi, stopi čeznjo z besedo ali dejanjem, je storil isto, kakor kdor *kosí ali seka čez mejo* na tujem, *vozi čez tujo lastnino*. Pomenski prenos je torej v vseh izrazih isti, zakaj bi ga torej ponekod dovoljevali, drugod prepovedovali; ljudska raba je tu ostala dosledna in zvesta staremu obsegu v vseh zvezah.

Kopitarju, Vodniku in Metelku so zveze, kakor *govoré čez tebe*, v njih slovnica še čisto domače; Kopitar prevaja to zvezo z »man spricht übel von dir« (slabo govore o tebi); Metelko pa z »wider dich« (zoper tebe). V različnosti prevodov vidim tudi odtenek pomenov: Kopitarju govorjenje čez koga ni nujno sovražno, je bolj nekaj hudega; Metelko pa vidi v tem sovražnost, naperjeno zoper koga. Zato mi je Prešernova beseda *Čez tebe več ne bo ... prišla beseda žala* (Soneti nesreče 6) tako adekvaten izraz popolne resignacije, ki se ne poganja več v upor, kakršnega bi še nakazoval n. pr. *zoper tebe*; samo bolečina brez sovražnosti. Imamo pa pri Prešernu še izrazitejšo protivno zvezo: (roženkranc) *orožje jim čez hudiča in čez greh* (Nebeška procesija). V tej zvezi vidim moč orožja, kako se razteza čez meje hudičeve in grešne oblasti. V Prešernovem verzu *Molčé tam bleđa čaka pred sodnikam ona sklep čez greh* je zvezo s čez mogoče razumeti na dva načina: da je sklep (sodba) naperjen zoper greh, torej protivno, ali da je sklep (sodba) povzetek in ocena čez ves greh, torej nekako tako kakor v zvezah *skušnja čez vso snov, čez celo leto, spraševanje čez snov tega tedna* ipd. Pri Prešernu je torej taka raba še čisto živa.

Ta ugotovitev je toliko mikavnejša, ker prav za tisti čas čutimo hitro pešanje zvez s čez. Za Mt 26, 62 beremo pri Dalmatinu: *Niſhter neodgovoriſh h'timu kar lety zhes tebe prizhujo*. Dalmatin *zhes* ni postavil za kak Lutrov *über*, saj ima ta *wider dich*, torej zoper tebe, prav kakor latinska vulgata *adversum te*. Mesto nam torej priča, da zveza s čez ni nemškega izvora, torej ne germanizem, marveč je tako izrazito slovenska in tako živa, da ga nemška predloga ni mogla zmotiti. Imel je torej predstavo, da je pričevanje kakor voz, ki gre čez koga. Ta predstava ostane živa preko Japlja tja v začetek 19. stoletja. V Listih in evangelijih 1817 in v Ravnikarjevih Zgodbah III imamo še čez. V Gollmayerjevem prevodu 1834 in v Burgerjevih Listih in evang. 1833 pa imamo že na tem mestu: *Ali nizh ne odgovoriſh na to, kar ti soper tebe prizhujejo*; ravno tako potem v Wolfovi izdaji in v vseh izdajah tega mesta. Vuk Karadžić ima (Novi zavet, izd. Brit. bibl. dr. 1921): *zar ništa ne odgovaraſh što ovi na tebe svjedoče*. V nekaterih zvezah je že Ravnikar v Zgodbah zamenjal čez z drugim predlogom. Tako imamo za Mt 20, 11 pri Dalmatinu: *ſo mèmrali zhes Hiſhniga ozheta*; tako imamo še preko Japlja tudi še v Listih in evangelijih 1817; M. Ravnikar pa ima istega leta v Zgodbah II (269): *ſo godernjali nad goſpodarjem*. Tako ima tudi Gollmayer 1834 in za njim vsi drugi. V. Karadžić ima: vikahu na gospodina. Tudi drugi primeri nam kažejo, da je čut za samosvojo slovensko zvezo predloga čez začel pešati v prvi polovici 19. stoletja in se je nekako do 1850 umaknil na današnje postojanke.

Nadomeščanje predloga čez z drugim predlogi namreč zadeva ne le protivno rabo, marveč tudi preneseni pomen, ki ni izrazilo krajeven. Tudi to sega v isto dobo, vendar ni bilo v vseh zvezah enako močno; ponekod je čez ostal v rabi prav do konca stoletja, včasih se celo obdržal do danes, kakor je bila zveza bolj ali manj odporna. Tako imamo za Lk 19, 41 pri Dalmatinu: *je gledal tu meſtu, inu ſe je zhes nje plakal*. To zvezo beremo do 1817; tedaj je bila v Listih in evang. (169) zamenjana: *kadar je meſtu pogledal, ſe je nad njim ſjokal*. Ravnikar pa ima isto leto v Zgodbah III, 7: *Mesto viditi ſe joka nad njim*. Ta zveza je potem obveljala in jo srečujemo dosledno pri vseh prevodih. Karadžić ima: ... i zaplaka za njim. — V zvezi *priti čez/nad koga*, kaj imamo prelom 1834 z Gollmayerjem, kakor priča mesto Lk 19, 43, za katero ima Dalmatin: *Sakaj zhes tebe bo priſhâl ta zhas*; tudi v Listih in evang. in v Ravnikarjevih Zgodbah imamo še to zvezo, Gollmayer pa jo je zamenjal: *Ker priſhli bodo dnévi nad té ...* Karadžić: *Jer će doći dani na tebe*. Prav tako imamo za Mt 27, 25 pri Dalmatinu: *Njegova kry pridi zhes naſ inu zhes naſhe Otroke*; tako imamo potem preko Japlja še v Listih in evang. 1817 (106) in pri Ravnikarju v Zgodbah (III, 89): *zhes naſ ino naſhe mlajſhe pridi njegova kri*; Gollmayer 1834 pa ima že današnjo zvezo: *Njegova kri pridi na naſ in naſhe otroke*, kar je obveljalo do danes. Karadžić ima: *krv njegova na naſ i na djecu naſu*. Trdovratneje se je čez držal v zvezi *postaviti koga čez/nad kaj*. Tako imamo za 1 Mojz 41, 33 pri Dalmatinu: *Pharao ... dobodi eniga modriga Moſha, de ga zhes Egyptouſko deſhelo poſtavi*; nekaj vrst naprej (40) pa: *Ti imaſh zhes mojo Hiſho biti in v 41: jeſt ſim tebe poſtaviſ zhes vſo Egyptouſko deſhelo*. Ta zveza se je ohranila še preko Wolfove (1857) izdaje (V, 74): *in naj ga poſtavi čez egiptovsko deželó (33), Ti bodi čez mojo hiſo (40), poſtaviſ ſim te čez vſo egiptovsko deželó (41) do Lampeta (1894), koder imamo: ... in naj ga poſtavi čez vſo egiptovsko deželó (33), toda Ti boſ nad mojo hiſo (40), poſtaviſ ſem te nad vſo egiptovsko deželó (41)*; pri Slaviču 1939 imamo samo še *nad* v vseh treh primerih: *naj ga poſtavi nad egiptſko deželó (33), Ti bodi*

nad mojo hišo (40), postavim te nad vso egiptsko deželo (41). — Drugod se je zveza ohranila celo do danes; tako imamo za Mt 25, 21 pri Dalmatinu: *ti fi zhes mallu bil svejst, jest hozhem tebe zhes veliko postaviti (2 X)*; ta zveza je ostala preko Japlja do Ravnikarja, ki je popravil prvi čez v Zgodbah II, 265: *Ker si bil per malimu sveft, te hozhem djati zhes veliko*; na istem stališču je ostal tudi Gollmayer 1834: *kér si bil v malim svéft, te bom zhes veliko postavil*, kar se je ohranilo do zadnjega prevoda Jere-Pečjak-Snoj: *v malem si bil zvest, čez veliko te bom postavil*. Edini slovenski prevod, ki je ta čez zamenjal, je Brit. bibl. izdaja (1914): *v malem si bil zvest, nad veliko te postavim*. Karadžić ima: *u malom si mi vjeran, nad mnogijem ću te postaviti*.

Mojster Prešeren je tudi tu ostal trdo domač in ljudski. Tako poje: *ti gospoduj čez vero, misli, delo (Krst)*; *Jaz pa hlače bom nosila, gospodar bom čez mošnja (Od železne ceste)*, *Al dragi taka moč je čezme dana (Ljubeznjeni soneti 2)*. V teh in takih metaforičnih izrazih nam je danes čut za čez toliko opešal, da ga že preganjamo kot germanizem; toda nadrobnejša analiza nam kaže, da to ne drži ne v stvarnem ne v zgodovinskem pogledu, da je ves čez od krajevnih in časovnih zvez pa do protivnih iz istega kova in jezikovne predstave. Zato ga ne kaže preganjati še naprej in ustvarjati občutek, kakor da je uporaba čez v takih zvezah slaba, tuja ali nedomača. Zamenjavanje našega čez s predlogom *nad* z orodnikom torej ni v nobenem pogledu kaka posebna pridobitev, toliko manj, ker nam nazorno predstavo premikanja, uperjenosti čez kaj ali koga močno zabrisuje. V izrazu *jeziti se čez kaj*, čez *nered*, je *nered* bolj predmet kakor pa prislovno določilo kraja; če zamenjamo čez z *nad* + tožilnik: *jeziti se nad kaj*, se nam občutek predmeta še bolj zabriše; če pa rečem *jeziti se nad neredom*, tedaj je občutek predmeta toliko živejši, kolikor bolj nesmiselno je vprašanje: *kje se jeziš? — nad neredom*; tako se potem vprašujemo *nad kom* ali *čim se jeziš? — nad neredom*, torej predložni predmet. Tudi s tega stališča je torej čez nazornejši in boljši.

Spočetka sem mislil, da je ubogemu čez zavdal s kakim antigermanskim praškom kak pretiran purist; no, pokazalo se je, da je našemu čez opešal živec v dobi ilirskega vpliva. Z navajanjem Vuka Karadžića seveda nikakor nočem trditi, da je kdo zavestno sprejemal te zveze iz hrvaščine, vsekakor pa je res, da je prav stik s hrvaščino oslabil živec samoslovenskemu čez, da se je začel umikati drugim predlogom. Pri ubogem čez torej ni nič krivega in preganjanja vrednega; dajmo mu zato spet staro čast in mir tudi v novi izdaji SP.

Edo Roblek

MURN ALEKSANDROV IN RUSKI ROMANTIČNI PESNIKI

Kadarkoli obširneje govorimo o našem pesniku polja, skoraj nikoli ne pozabimo dodati, da je v nekaterih njegovih pesmih opaziti sledi ruskih pesnikov Puškina, Lermontova, Koljцова. Že sodobniki so Murnu to očitali.

Tako piše 22. avgusta 1897 Župančič Cankarju: »Murn zopet opsnema Lermontova, ker mu ugaja njegov ponos, s katerim prezira cel svet — a to še ni nikak vzrok, da treba Murnu hliniti čustva, katere je imel Lermontov, a katere on nima.«